

Kellő távolítással és elidegenítéssel

Jegyzetek Kende Péter 1956-ról szóló esszékötetéről

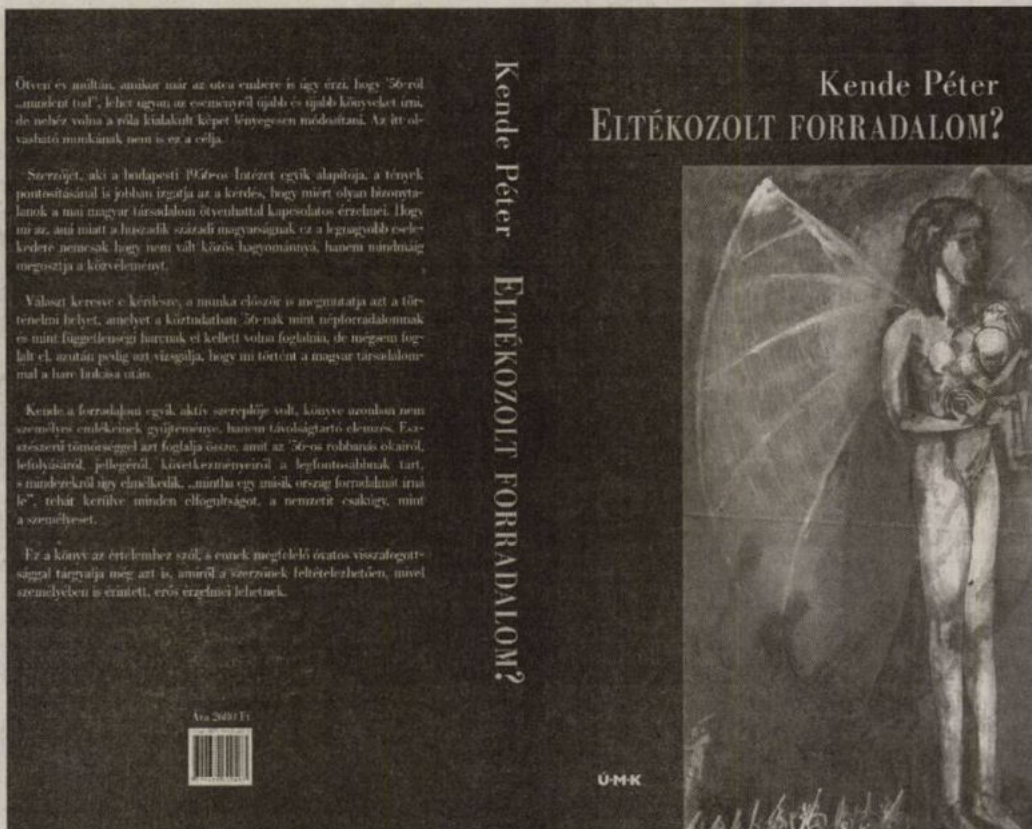
LENGYEL LÁSZLÓ

Eltékozoltuk 1956 megünneplésének lehetőségét. Magyarország veszett 2006. október 23-án. Mennyi marad meg az évfordulóra kiadott könyvekből, cikkekből – ki tudja? Valószínűleg nagyon kevés. Ha 1989 előtt 1956-ot a rendszer se lenyelni, se kiköpni nem tudta, hanem fuldoklott tőle, azóta le is nyeltük, ki is köptük. 1956-ot újra befödi a közöny és az érdektelenség pora. És az enyhe bűnbánat, a halk szégyenkezés, hogy a por fölkavarodott, s tragikomikus bohózzattá vált 1956 utcai „újrajzásával”.

A kevés megmaradó könyv között lesz Kende Péter szikár, érzelemmentes, magyarázó esszékötete. Kötelező olvasmány gimnazistáknak és egyetemistáknak. Talán ennyit kell tudni és érteni – nem többet, nem kevesebbet 1956-ból. Francia, aroni, érvelő, építőköveket forogató, egymáshoz illesztő politikafilozófiai elemzés, Bibó egyensúlyozó, a szempontokat a maga súlyán tartó stílusával. Raymond Aron-szellemű az építkezés, a könyv makroszkopikus kérdései – forradalom volt-e a forradalom, miért éppen Magyarországon tört ki, mi lett volna, ha nincs, s mi történt volna, ha győzedelmeskedik, ki vezette, s vezette-e valaki –, Bibó István-modorúak a mikroszkopikus válaszok, amelyek az eseményeket, az intézményeket és a személyiségeket téglaként és gerendaként az épületbe illesztik. Igen, ezek a fő kérdések, ez a tárgy maga: az '56-jelenség. Kende pontosan úgy jár el, mint Bartók vagy Kurtág, amikor saját szerzeményeiket játsszák: kellő távolítással, elidegenítéssel. A személyes hangsúlyok csak azt jelzik, hogy a hangok és csendek végtelen árjából éppen ezt, és szigorúan ezt emelem elétek.

Mi volt 1956? Forradalom, szabadságharc, népfelkelés, polgárháború? Ez érdekelte már akkor is Camus-t és Aront, Szabó Zoltánt és Fejtő Ferencet. A forradalomhoz osztályok, rétegek, társadalmi csoportok egymás elleni, hatalomért folytatott harca társul. 1956-ban azonban a nép a totalitárius hatalom ellen kelt fel. Erre alkalmazza Aron, és fogadja el Kende az „antitotalitárius forradalom” meg-

Kende Péter: *Eltékozolt forradalom? Új Mandátum Kiadó, 2006.*

A szerző Aron meghatározását fogadja el 1956-ról: „antitotalitárius forradalom”

határozást. Ám számba kell vennünk Albert Camus és Isaiah Berlin megfontolásait is, akik a forradalom kifejezést fönntartják a társadalmi csoportok egymásközi összeütközésére, és az októberi jelenséget révolte-ként, „protest révolte”-ként, vagyis felkelésként, tiltakozó népfelkelésként írják le. Ezt veszi át Szabó és Fejtő (aki könyvének címében is az insurrection, az uprising kifejezést használja), s tudjuk, hogy a köznapi magyar használatban legalább annyira elterjedt a felkelés, felkelő, mint a forradalmár.

„Azzal a propozícióval állok elő, hogy annak idején, a parlament előtt, október huszonharmadikán este a sokaságban az egyes ember arra eszmélt, hogy maga van. Emberek közt, egyedül a maga döntéseinek végrehajtója lett. A maga ura. Az egyéni döntések spontán eredménye, hogy az egyén embertársak közé kerül, a maga választotta helyen, közös ügybe. Je me révolte, donc nous sommes.

Magyarán én fellázadok, tehát mi vagyunk, vagy én szembeszegülök, tehát mi vagyunk.” – írja Szabó Zoltán. Itt a harc meghatározója nem valamely konkrét gazdasági és társadalmi érdek, a felkelők összekapcsolója nem közös származás, élethelyzet, vallási, nemzeti összetartozás, hanem az emberi méltóság, a hatalom által mindenkit sújtó emberi sérelmek. „Nemzeti sérelmek az emberben a magyart csakugyan érték, hetente többször az előző években és a korábbi évtizedekben. De mi volt a sebzőbb, a súlyosabb? Az-e, ami az emberben a magyart érte, a nemzetbelit? Vagy az, ami a magyarban az embert érte? Attól tartok, hogy az utóbbi. Mintha az emberek keltek volna fel, felmentő seregek azonban nyomban megjelent az, ami nemzetbeli bennük is.” Szabó hozzátehetné, hogy segédcsoportként csatlakozott bennük az elnyomott és kizsárolt munkás, a szabad szótól és alkotástól eltiltott értelmiség, a bennük lakozó csa-

lódott kommunista és megalázott katolikus. De nem akarom fölrúgni a „forradalomkurzus” közmegegyezését, csak ide jegyzem, hogy a revolt és az uprising, a felkelés nem kisebbíti ötvenhat jelentőségét, nem félénk pozsgaysta beismerés, hanem sokak által végiggondolt elméleti lehetőség.

Miért Magyarországon tört ki? Mindenképpen helyes Kende válasza: 1945-ben a többi kelet-európai országok területeket nyertek, Magyarország veszített. Tizenöt évvel '56 előtt, 1941-ben Magyarország – később országvesztőnek minősülő politikával – a legnagyobb közép-európai ország volt, Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia nem léteztek, s a magyar elit, némiképp a társadalom többsége is, úgy érezte, hogy nemcsak Magyarország, hanem a térség vezetésére is hivatott. Ezután az előbb említett országok, félig-meddig szovjet és/vagy kommunista segítséggel visszanyerték szuverenitásukat, és területi kompenzációkban részesültek, hogy azután a szovjet birodalom kültagjává váljanak. Ám Magyarország, területet, szuverenitást és vezető szerepet veszített. Trianon messze, Párizs közel volt. A magyar társadalomnak másodsor kellett átélnie a vereséget, s a veszteséget.

Mi több, a magyar bűnös nemzetté lett szomszédai szemében. E szomszédai közül kettő – Ausztria és Jugoszlávia –, vágyott modellek is voltak. Nehéz volt elfogadni, hogy miért ne lehetnének osztrákok, mi különbözött meg bennünk tőlük. És itt következik megint a bennünk sértett ember: nem magyarok és osztrákok, nem finnek és szlovének, hanem egyformán emberek vagyunk, akiknek jár szabadság, jog, tisztességes szó, méltányos viselkedés, meleg lakás, hús a boltban. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a csehek és szlovákok ekkor ugyanolyan életformafőlényvel néztek le ránk, mint mi, magyarok 1980–81-ben a lengyelekre, mert jobban éltek, mint a magyarok vagy a lengyelek.)

Kende Péter rákérdez a nemzetközi tétre: mekkora és milyen szerepet játszott Magyarország a szovjet-amerikai játszmában? Az érvek és nyilatkozatok ismertek, többet majd az amerikai kormányzati iratok és a szovjet archívumok feltárása után tudhatunk. Kende szerint 1956 írta meg az igazi jaltai szerződést, ekkor fogadták el a felek kölcsönösen az érdekövezeteket. Azt hiszem, hogy a helyzet ennél bonyolultabb. Nehéz belátunk, hogy

az Egyesült Államok világosan figyelmeztette Lengyelország esetében a Szovjetuniót, hogy nem fogadja el a katonai beavatkozást, és belső megoldást akar. Az amerikai diplomácia Poznan után napi erőfeszítéseket tett, hogy a szovjeteket eltántorítsa a beavatkozástól – részben ezért nem figyeltek Magyarországra –, és ezt a szovjet vezetés kénytelen-kelletlen el is fogadta. Anélkül, hogy doktrínaként akarnánk nevezni, de Eisenhower és Dulles figyelmeztetése, hogy a lengyel belügyek nem oldhatók meg szovjet-orosz katonai erővel, végig élt a szovjet-amerikai-lengyel viszonyban 1989-ig. Ellenben sem Magyarország esetében 1956-ban, sem Csehszlovákia esetében 1968-ban, az Egyesült Államok nem kezdett tárgyalásokat a szovjet be nem avatkozásról. Sőt, semmilyen tárgyalásokat nem kezdeményeztek, mindössze üzeneteket küldözgettek. Magyarország ügye soha nem került az amerikai-szovjet tárgyalások közé. Értünk kell azt a finom, de nagyon is lényeges különbséget, hogy egy országgal, amelyik

gazdasági és politikai integrálódás felé tart a NATO és az európai közösség mintájára, vagy tovább megy a nemzeti kommunizmusok felé?

1956-nak éppen az a jelentősége, hogy a modell alapkérdéseit vetette fel, és a fenti kérdésekre adott válaszok a centrifugális és a centripetális erőket növelték. Hruscsov egyeztetett ugyan a magyar intervencióról a többiekkel, de esze ágában sem volt elismerni Mao, Tito vagy Gomulka egyenrangúságát, és bevonni Pekinget, Belgrádot vagy Varsót a tábor vezetésébe, a szovjet-amerikai tárgyalásokba. Moszkva fenntartotta magának az egyetlen központ rangját, s nem akarta az atomfegyvert megosztani Mao Kínájával. Ha Suez atlanti válságot robbantott ki Amerika és a nyugat-európai nagyhatalmak között, hogy ki, milyen feltételek között vezeti a Nyugatot, Budapest kommunista vezetési válságot okozott a Szovjetunió és Kína, illetve Jugoszlávia között. A hruscsovi Szovjetunió se kelet-európai integrációt nem engedett a nyugat-európai mintájára, se önálló ázsiai szocializmust. Integrációk helyett nemzeti kommunizmusok belső és külső versengése indult el, amelyet a szovjet birodalom egyre nehezebben tudott saját keretei között tartani. Nemcsak a kádárizmus 1956 „örököse” a maga eltéréseivel a szovjet modelltől, hanem a maói antiszovjet kínai kommunizmus és az erre épülő Teng-féle birodalmi piaci rendszer éppúgy, mint a hatvannyolcas Csehszlovákia, vagy – tetszik, nem tetszik – Ceausescu román kommunizmus. 1956 felborította a szocialista tábor és modell belső egyensúlyát, amit azután soha nem sikerült helyreállítani. Ennek hatása pedig sok tekintetben fontosabb, mint a két világrendszer harca.

Mi lett volna, ha Kádárt
nem sikerül Budapestről
Moszkvába vinni, vagy Tito
nem áll mellé,
és Münnich Ferencet bízzák meg
a szovjetek a vezetéssel?
Milyen lett volna a Kádár nélküli
megtorlás, konszolidáció,
a kádártalan kommunizmus?

a mi táborunkhoz tartozik, elbánhatunk-e fegyveresen, vagy csak a saját nemzeti eszközeit engedjük-e használni. A lengyelek stratégiaiul fontosak, mi, magyarok, pedig lényegtelenek voltunk.

A szovjet beavatkozásnak viszont komoly tétje volt az úgynevezett szocialista világrendszerben. Nem véletlen, hogy Hruscsov nem tárgyalt az amerikaiakkal, de egyeztetett mindenekelőtt a kínaiakkal, a jugoszlávokkal és a lengyelekkel, valamennyi Varsói Szerződés-tagállammal. Moszkva részéről a fegyveres beavatkozás a kommunista eszmére hivatkozva három fontos kérdést vetett fel: 1. Jogosult-e Moszkva egyedül dönteni a kommunizmus nevében bármely kommunista országról, és intervenciót végrehajtani, vagy köteles kikérni a többiek, mindenekelőtt Peking és Belgrád hozzájárulását (ezt ma unilateralizmus és multilateralizmus vitájának neveznénk). 2. Egy vagy több központja van-e a szocialista tábornak, és azoknak lehet-e eltérő modellje a szocializmus szovjet modelljétől? 3. A tábor közös biztonsági – nukleáris –,

A Kende-könyv fontos kérdéseket vet fel a Kádár-rejtéllyel, a Kádár-kori társadalmi viselkedéssel kapcsolatban. Ha okkal-joggal feltételezi, hogy Nagy Imre nélkül egészen más lett volna 1956, úgy természetes módon kell feltennünk a kérdést: mi lett volna, ha Kádárt nem sikerül Budapestről Moszkvába vinni, vagy Tito nem áll mellé, és Münnich Ferencet bízzák meg a szovjetek a vezetéssel? Milyen lett volna a Kádár nélküli megtorlás, konszolidáció, a kádártalan kommunizmus? Mi lett volna a magyar helyzet 1965-ben és 1980-ban, ha nem egy törvénytelen gyerek, melós, kisemberekre figyelő, nagyokra gyanakvó politikai irányítja az országot? „Mikor kezdődik egy forradalom másnapja?” – kérdezte Eörsi István magától, tőlünk. „Zelk Zoltán megkért, hogy nézzek ki az ablakon, ott vannak-e még az oroszok. »Miért nem nézel ki te?« – kérdeztem. – »Lőnek!« – válaszolta felháborodva. A másnapot és a másnap másnapját tehát nem bírom megkülönböztetni egymástól.” De ez már egy másik Kende Péter-esszé tárgya lehet.